

Мельник І., Середняк А. Нарис історії «Просвіти». – Львів – Краків – Париж, 1993; 12. Демченко М.В. Культурне будівництво на Україні за роки радянської влади (1917 – 1990 р.р.): Тексти лекцій. – К., 1992; 13. Осташко Т.С. Організація культурно-просвітельської роботи на Україні в перші роки радянської влади // Україна в 1917 – 1921 г.г. Некоторые проблемы истории: Сборник научных трудов. – К., 1991; 14. Коновець О. Просвітницький рух в Україні (XIX – перша третина XX ст.). – К., 1962; 15. Євселевський Л., Фарина С. «Просвіта» в Наддніпрянській Україні: історичний нарис. – К., 1993; 16. Лисенко О. Значення українських «Просвіт» для справи шкільного виховання // Рідна школа. – 1992. – №3 – 4; Масюк С.О. Культурно-освітня діяльність «Просвіти» (березень 1917 – 1920 рік) // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка: Історія. – К., 1996. – Вип. 34; Рудий Г.Я. Товариства «Просвіта» та їх роль у національному відродженні (за матеріалами періодичних видань 1917 – 1920 р.р.) // Історія України: Маловідомі імена, події, факти (Збірник статей). – К., 1999. – Вип. 7; 17. Пищик А.М. Діяльність товариств «Просвіта» в українському селі (1918 – 1920) // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка: Історія. – К., 1998. – Вип. 38; 18. Бурмака В.П., Сорочан Н.А. Діяльність провінційних товариств «Просвіта» в 1917 – 1920 рр. (На матеріалах Прилуччини) // Актуальні проблеми історії та права України. – Харків, 1996; Журба О.І., Білик В.М. З історії Катеринославської «Просвіти» 1917 – 1922 р.р. // Питання історії України. Історико-культурні аспекти. – Дніпропетровськ, 1993; Бадеева Л.І. Діяльність товариств «Просвіта» на Полтавщині в роки національно-демократичної революції (1917 – 1920) // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна. Історія. – Харків, 2001. – №526. – Вип. 33; Зелений В.М. Діяльність товариства «Просвіта» на Полтавщині у 1917 – 1921 р.р. // Збірник наукових праць Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. – Історичні науки. – Харків, 1999. – №3; його ж. «Просвіта» на Харківщині у 1919 – 1922 р.р. // Збірник наукових праць Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. – Історичні науки. – Харків, 2000. – №5; його ж. «Просвіта» на Катеринославщині у 1917 – 1921 р.р. // Збірник наукових праць Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. – Історичні науки. – Харків, 2004. – №16; Петрова Ж. «Просвіта» – Давня і молода // Слобідський край. – 1993. – 28 грудня; Савчук Б.П. Волинська «Просвіта». – Рівне, 1996; Філіпович Н. Боротьба політичних течій у Луцькій повітовій «Просвіті» (1918 – 1935 р.р.) // Збірник навчально-методичних матеріалів та наукових статей історичного факультету ВДУ. – Луцьк, 2000. – Вип. 5.; її ж організаційна мережа товариства «Просвіта» у Луцькому повіті (1918 – 1932 р.р.) // Науковий вісник ВДУ ім. Лесі Українки. – Історичні науки. – Луцьк, 2000. – Вип. 1; Давиденко Ю.Н. Роль товариства «Просвіта» в національно-культурному житті Ніжинщини 1917 – 1923 р.р. // Література та культура Полісся. – Ніжин, 2001. – Вип. 18; 19. Кравчук Л.В. Культуротворча діяльність та просвітницький рух в період Української державності 1917 – 1920 р.р. // Автореф. ... дис. канд. іст. наук. – Чернівці, 1996; Масюк С.О. Діяльність товариства «Просвіта» в Україні (березень 1917 1920 р.р.). // Автореф. ... дис. канд. іст. наук. – К., 1997; Кокошко Ф. Діяльність культурно-освітніх організацій Півдня України в період культурного піднесення (1917 – кінець 1920-х р.р. XX ст.) // Автореф. ... дис. канд. іст. наук. – Донецьк., 1999; Філіпович І.А. Луцька «Просвіта» (1918 – 1935 р.р.) // Автореф... дис. канд. іст. наук. – Львів, 2002; Гарат Р.М. Діяльність товариства «Просвіта» в Галичині (1868 – 1921) // Автореф... дис. канд. іст. наук. – Чернівці, 2004; Бадеева Л.І. Діяльність товариства «Просвіта» на Лівобережній Україні у XX столітті // Автореф... дис. канд. іст. наук. – Харків, 2004; Малюта О.В. «Просвіта» у формуванні державницького потенціалу українського народу (др. пол XIX – перша половина XX ст.) // Автореф... дис. канд. іст. наук. – К., 2005; Зелений В.М. Становлення та діяльність товариств «Просвіта» Катеринославської губернії у 1905 – 1922 р.р. // Автореф. ... дис. канд. іст. наук. – Харків, 2005; 20. Малюта О.В. «Просвіта» у формуванні державницького потенціалу українського народу (др. пол XIX – перша половина XX ст.) // Автореф... дис. канд. іст. наук. – К., 2005.

М.В. Горбатюк

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ А. НІКОВСЬКОГО: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Історія кожної країни, кожної сфери її життя – економіки, політики, дипломатії, культури, науки і тощо - є персоніфікованою, оскільки визначальним фактором суспільно-політичного розвитку є вплив на нього дій і вчинків конкретної особистості. Саме тому актуальним завданням сучасної історичної науки стало вивчення життя й діяльності визначних українських громадсько-політичних діячів, імена яких в часи засилля однопартійної тоталітарної системи були викреслені з української історії. Однією із таких постатей, яка має бути повернена із забуття, є Андрій Васильович Ніковський.

Зважаючи на те, що до розвалу СРСР і проголошення незалежності України ім'я А. Ніковського було відоме лише вузькому колу фахових істориків, а документи, що стосуються його діяльності, зберігалися у спеціальних фондах архівів і бібліотек, до цього часу не було здійснено комплексного дослідження його громадсько-політичної, публіцистичної та наукової діяльності. Недостатнє вивчення означеної проблеми, а також її актуальність вимагають подальшого наукового дослідження, яке дозволить виявити чинники, які сприяли

формуванню особистості А. Ніковського, з'ясувати роль і місце громадсько-політичного діяча у подіях національно-визвольних змагань 1917-1921 рр., проаналізувати його вплив на формування української національної преси, дослідити, систематизувати його творчий доробок тощо. З огляду на основну мету – дослідити громадсько-політичну діяльність А. Ніковського та визначити його вплив на формування української державності, - автор статті ставить перед собою завдання проаналізувати й систематизувати наявну українську і зарубіжну історіографію, диференціювати її за часовою і просторовою ознакою.

Радянська історіографія намагалася уникати згадок про діячів українського національного руху взагалі, а коли окремі автори їх і згадували, то лише побіжно і виключно у негативному плані. Починаючи з 1920 –х років, у радянській історичній науці панівне становище посів принцип партійно-класового підходу, що передбачав однозначно негативну оцінку політичної діяльності осіб, які не поділяли переконань комуністичної ідеології.

Низка праць, автори яких у той чи інший спосіб торкалися життя і діяльності А. Ніковського, з'явилися ще за його життя. Це передусім відгуки радянських літературних критиків на його переклади творів зарубіжних письменників та передмови до них, що були надруковані переважно у журналах «Життя і революція».

Однією із перших біографічних розвідок про життя А. Ніковського була стаття «Життєпис А. В. Ніковського» та бібліографія його творів, видана С. Єфремовим у Записках історико-філологічного відділу Всеукраїнської академії наук у 1923 р. [1].

Відразу після завершення процесу «Спілки визволення України» в радянських газетах і журналах було надруковано низку статей, які ставили за мету *post factum* довести злочинність дій української інтелігенції проти радянської влади. У них одну із головних ролей відігравав А. Ніковський. Сюди ми можемо віднести публікації М. Скрипника [2], П. Любченка [3], М. Хвильового [4] та ін.

Радянські дослідники історії України першої половини ХХ ст. у своїх розвідках здебільшого оминали постать А. Ніковського з ідеологічних причин, а коли згадували, то виключно у негативному аспекті. Так у праці А. Лихолата «Под ленинским знаменем дружбы народов» [5] А. Ніковський фігурував як один із лідерів «Крайового комітету по охороні революції в Україні», причому автор таврував його як «главаря буржуазно-націоналістичної контрреволюції» [5, с. 210].

У тритомнику «Українська РСР в період громадянської війни. 1917-1920 рр.» А. Ніковський фігурує як один із лідерів УПСФ [6, с. 24], голова Українського Національного Союзу (УНС) [7, с. 42] та міністр закордонних справ УНР [8, с. 142]. Як члена УПСФ та одного із лідерів Центральної Ради А. Ніковського згадують енциклопедичне видання «Великая Октябрьская социалистическая революция» [9, с. 540, 569] та «История гражданской войны в СССР» [10, с. 55, 473].

Деякі радянські видання грішать тим, що дають недостовірні дані про громадсько-політичну діяльність А. Ніковського. Так автори колективної праці «Непролетарские партии России: Урок истории», розглядаючи процес створення Українського Національного Союзу, помилково називають А. Ніковського соціалістом-самостійником, насправді ж голова УНС належав до Української партії соціалістів-федералістів. Так само помилковим є їх твердження про те, що Директорію УНР утворив УНС [11, с. 428-429]. Схожі неточності допускаються і в інших радянських виданнях.

Важливою рисою праць радянських істориків є їх насиченість фактичним матеріалом, але залежність від класового підходу, якого суворо дотримувалися автори, зводить їх старання нанівець, виштовхує ці видання зі сфери використання сучасної історичної науки.

Автори «Історії української радянської літератури», підготовленої Інститутом літератури ім. Т. Шевченка і виданої у Києві у 1965 р., А. Ніковського та С. Єфремова характеризували як «епігонів буржуазно-націоналістичного літературознавства і критики», які стояли «на чужих радянській літературі ідейно-методологічних позиціях» [12, с. 91]. Схожу характеристику Ніковському-літературознавцю дає Л. Новиченко, називаючи його «метром» націоналістичної критики» [13, с. 365].

Потрібно підкреслити, що у деяких працях радянських дослідників, яких, нажаль, меншість, аналіз наукової і громадської діяльності А. Ніковського був позбавлений ідеологічних штампів і мав цілком науковий характер. Такою є монографія П. Беркова, де згадується участь А. Ніковського у роботі Українського бібліологічного товариства [14, с. 150].

Перебуваючи під ідеологічним пресом, радянська історична наука не змогла дослідити і дати об'єктивну оцінку громадсько-політичній діяльності А. Ніковського, визначити його місце в українському культурно-просвітницькому та національному русі. Для радянської історіографії український державотворець назавжди залишиться уособленням буржуазно-націоналістичного напрямку, ворогом більшовизму та соціалізму.

Історики діаспори не змогли приділити достатньої уваги дослідженню громадсько-політичній діяльності А. Ніковського. Причиною цього була втрата інтересу до нього з боку української еміграції, викликана його поверненням в УСРР, та нестача документальної інформації про життя А. Ніковського, яка зберігалася в радянських архівах і тому була недоступною.

Значний внесок у дослідження громадсько-політичної діяльності А. Ніковського становлять праці лідерів УНР та членів українських урядів, зокрема В. Винниченка [15], М. Шаповала [16], П. Христюка [17-19]. Ці праці не лише містять цікаву інформацію про тогочасні суспільно-політичні події та визначають місце і роль А. Ніковського у них, а й подають відомості про особисті стосунки між їх авторами і А. Ніковським. Їм притаманна суб'єктивна оцінка подій та намагання відстояти власні або партійні інтереси, наголошення на недоліках та прорахунках опонентів при значному перебільшенні власних успіхів.

Більш виважений і об'єктивний розгляд подій українських визвольних змагань подається у двотомній «Історії України 1917-1923 рр.» Д. Дорошенка [20-21] та у 2-му томі «Історії України» Н. Полонської-Василенко [22]. У них А. Ніковський неодноразово згадується як активний діяч ТУП і УПСФ, член Ради об'єднаних громадських організацій (РОГО) м. Києва, засновник і член Центральної і Малої Ради, член Крайового Комітету для охорони революції на Україні, комісар м. Києва, голова УНС, міністр закордонних справ в уряді В. Прокоповича та ін. Крім того, Н. Полонська-Василенко у ґрунтовному дослідженні «Українська Академія Наук: Нарис історії» приділила увагу науковій діяльності А. Ніковського після його повернення з еміграції та коротко розглянула його місце і роль у процесі СВУ [23].

Період громадсько-політичної діяльності А. Ніковського, пов'язаний із його роботою в урядах В. Прокоповича, А. Лівницького та П. Пилипчука на посаді міністра закордонних справ, висвітлено у праці «Україна в огні й бурі революції» колишнього прем'єр-міністра уряду УНР І. Мазепи [24]. Поодинокі згадки про А. Ніковського містяться також у дослідженнях р. Млиновецького [25], П. Феденка [26], А. Марголіна [27-28] тощо.

Українська історична наука в діаспорі жваво відгукнулася на події пов'язані зі знищенням української інтелігенції в СРСР, особливо на процес Спілки визволення України. Роль і місце А. Ніковського у справі СВУ висвітлено у працях Н. Павлушкової [29], І. Ратушного [30], І. Крилова [31], с. Підкови [32], які були надруковані у збірці «Спілка Визволення України й Спілка Української Молоді», випуск 2, тощо. Недоліком цих праць у передусім є те, що позиція їх авторів, які наполягають на тому, що СВУ дійсно існувала і готувалась до боротьби проти радянської влади, не збігається з позицією сучасної української науки, яка, зрозуміло, заперечує таке твердження.

В цілому дослідники, які працювали в еміграції, через відсутність доступу до масиву документальних джерел у радянських архівах, всебічно дослідити життя і діяльність А. Ніковського не змогли.

Зважаючи на те, ім'я А. Ніковського ще до недавнього часу замовчувалося з політичних причин, в українській історичній науці не було проведено комплексного, ґрунтовного та об'єктивного дослідження життя громадсько-політичного діяча, не видано жодної монографії з досліджуваної проблеми.

Новий етап у вивченні суспільно-політичної, публіцистичної та наукової діяльності А. Ніковського розпочався у 1991 р., коли після здобуття Україною незалежності історики отримали вільний доступ до бібліотечних і архівних фондів. На жаль сучасні дослідження не мають довершеного, систематичного характеру. Потрібно зауважити, що останнім часом на сторінках періодичних видань стали з'являтися публікації про А. Ніковського. Вони переважно мають популярний характер і розраховані на масового читача, але, незважаючи на це, все ж є інформативними [33-34].

За роки державної незалежності України значно активізувався інтерес до постаті А. Ніковського. З'явилися солідні монографії та підручники з історії України, у яких даються науково виважені оцінки його діяльності у контексті тогочасної політичної боротьби [35-41].

У довідковій літературі невеликі за обсягом біографічні відомості вміщено у «Енциклопедії Українознавства» [42, с. 1766], у англomовній «Encyclopedia of Ukraine», виданій у м. Торонто [43, р. 600], львівській довоєнній «Українській загальній енциклопедії» [44, с. 846], «Українській дипломатичній енциклопедії» [45, с. 180] «Довіднику з історії України» [46, с. 515], енциклопедії «Українська мова» [47, с. 412-413] тощо. Інформативна біографічна розвідка про А. Ніковського міститься у бібліографічному довіднику В. Верстюка і Т. Осташко «Діячі Української Центральної Ради» [48, с. 136-138]. Відомості про життя і діяльність А. Ніковського подають також Д. Веденєєв та С. Шевченко у збірці, присвяченій долям українських політв'язнів – визначним діячам Розстріляного Відродження [49]. Короткі біографічні довідки про А. Ніковського знаходимо в «Історії Академії Наук України» [50-51].

Політична діяльність А. Ніковського знайшла відображення у дослідженнях історії українських політичних партій першої чверті ХХ століття. Так О. Любовець монографії «Українські партії і політичні альтернативи 1917-1920 років» подає важливі відомості про його роботу в українських інституціях доби Центральної Ради, характеризує його як лідера Українського Національного союзу та як важливий чинник у справі формування урядів Української Держави [52]. В. Стрілець торкається основних віх політичної діяльності А. Ніковського в контексті дослідження історії українських партій: УДРП, ТУП та УПСФ [53-54]. У такий же спосіб характеризує діяльність А. Ніковського С. Донченко, авторка монографії «Ліберальні партії України (1900-1919)» [55].

Аналізуючи процес взаємодії українських інституцій з Тимчасовим урядом, російський дослідник А. Танін-Львов згадує А. Ніковського як чільного діяча РОГО м. Києва, яка виникла на початку березня 1917 р. і була попередницею УЦР [56]. У статті про утворення УНР С. Кульчицький згадує А. Ніковського як члена ТУП, СУАФ, а також як заступника голови УЦР [57]. А І. Гошуляк характеризує А. Ніковського як борця за об'єднання Наддніпрянської та Західної України [58].

Г. Стрельський, Д. Табачник, В. Матвієнко та В. Головченко у працях, присвячених визначним українським дипломатам, коротко описавши основні етапи життя та діяльності А. Ніковського, ґрунтовно аналізують його діяльність на посаді міністра закордонних справ УНР [59-61].

Важливу інформацію про дипломатичну діяльність А. Ніковського знаходимо також у монографіях М. Матвієнка [62] та В. Соловйової [63], статтях В. Головченка [64], Д. Веденєєва і А. Гошуляка [65], Т. Осташко і В. Соловйової [66], які розглядають її у контексті дослідження зовнішньої політики УНР.

Роботу конституційної комісії, яка працювала у м. Тарнові протягом вересня 1920 р. під керівництвом А. Ніковського, розглядали Н. Єфремова [67-68], А. Слюсаренко і М. Томенко [69], Д. Яневський [70-71].

В. Піскун у монографії «Політичний вибір української еміграції (20-і роки ХХ століття)» торкається деяких моментів діяльності А. Ніковського як міністра закордонних справ УНР, згадує його як одного із засновників Українського Центрального комітету у Варшаві і члена Ради Республіки у Тарнові, а також аналізує причини його повернення в СРСР [72].

Окремі аспекти історії взаємин А. Ніковського з С. Петлюрою у біографічній розвідці про останнього розглядає С. Литвин [73-74].

Останнім часом з'явилися дослідження епістолярію А. Ніковського. Так Н. Миронець у своїх статтях торкнулася взаємин А. Ніковського та Є. Чикаленка та опублікувала їх листування за 1917 р. [75-76]. Цю тему продовжила І. Старовойтенко, яка у статті «Епістолярний діалог Євгена Чикаленка з Андрієм Ніковським» подала археографічну характеристику листів, проаналізувала їх зміст та виділила в них основні сюжетні лінії [77].

Вивчення діяльності А. Ніковського як літературного критика на дисертаційному рівні започаткувала П. Дунай, яка у 2006 р. захистила кандидатську дисертацію на тему «Ідейно-естетичні засади літературно-критичної діяльності Андрія Ніковського» [78]. Важливе значення для розуміння громадсько-політичної й культурно-просвітницької діяльності А. Ніковського мала її ж стаття «Андрій Ніковський у контексті доби: проблема митця й епохи», присвячена 120-річчю від його дня народження [79].

Великий масив джерел до вивчення біографії А. Ніковського проаналізувала Ю. Середенко – дослідниця його творчої та епістолярної спадщини [80-82]. Особливо слід

згадати її статтю «Андрій Ніковський у документальних свідченнях», в якій дослідниця, на основі широкого кола джерел, відтворила одну з найповніших на даний час біографій діяча, визначила його місце в громадсько-політичному та культурному житті України першого тридцятиліття ХХ ст. [83]. У квітні 2008 р. Ю. Середенко захистила дисертацію «Творча спадщина А.В. Ніковського як джерело дослідження громадсько-політичного та культурного життя України першої третини ХХ ст.» [84].

О. Мукомела [85-86], М. Романюк [87-88] та ін. [89] зосереджують свою увагу на публіцистичній діяльності А. Ніковського та на його роботі на посаді редактора газет «Рада», «Нова рада» та журналу «Основа». До того ж, окремі аспекти видавничої діяльності А. Ніковського простежуються в дослідженнях з історії української преси І. Крупського [90], І. Клименко [91], Н. Фіголь [92] та ін.

Участь А. Ніковського у роботі одеського українського товариства «Просвіта» у своїх працях розглянули О. Болдирєв [93], З. Жулинська [94], О. Лисенко [95], Ф. Самойлов, М. Скрипник, О. Ярещенко [96-97] та ін. [98-99], а також у дисертаційних дослідженнях – С. Фарина [100], О. Лисенко [101], О. Малюта [102] та ін.

Діяльність А. Ніковського як мовознавця, голови правописної комісії ВУАН, автора російсько-українського словника частково викладена у дослідженнях В. Шевельова [103] та В. Кубайчука [104].

Аналізуючи діяльність таємних організацій в Україні, дослідниця масонства О. Крижановська вказує на належність А. Ніковського до масонських лож «Світло правди» і «Федерація». При цьому вона дає йому характеристику одного з найбільш впливових українських «вільних каменярів» [105-107].

Досить добре у працях українських істориків з'ясовані роль і місце А. Ніковського у справі «Спілки визволення України». Передусім до них варто віднести наукові дослідження Ю. Шаповала [108], А. Балабольшенко [109], Ю. Семенка [110] та ін.

На межі 80-90-х років ХХ ст. після звільнення Польщі з-під впливу комуністичної ідеології активізувався інтерес польських дослідників до історії українських визвольних змагань. У загальному контексті зазначеної проблеми А. Ніковський фігурує у працях Я. Бруського, Е. Вішки та В. Медржецького. Так, зокрема, Е. Вішка у монографії «Українська еміграція в Польщі. 1920-1939» висвітлює його участь у процесі створення й діяльності Українського центрального комітету (УЦК) в Польщі [111]. У праці Я. Бруського А. Ніковський представлений як чільний діяч уряду УНР в екзилі, роль якого була визначальною у налагодженні українсько-польських стосунків та формуванні зовнішньої політики УНР [112]. У В. Медржецького А. Ніковський постає як голова Українського національного союзу та активний учасник переговорів між українськими соціалістичними партіями та гетьманом П. Скоропадським [113].

Отже, проведений історіографічний аналіз засвідчує, що громадсько-політична діяльність А. Ніковського висвітлена недостатньо. Характерною рисою досліджень різних авторів є висвітлення окремих аспектів життя й діяльності А. Ніковського за відсутністю комплексного аналізу біографії та творчого доробку. Слід зауважити, що означена тема до цього часу ще не стала предметом спеціального дослідження, а цілі періоди життя визначного суспільно-політичного діяча залишаються «білими плямами» в українській історії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Життєпис А. В. Ніковського // Записки історико-філологічного відділу Всеукраїнської академії наук. – К., 1923. – Кн. 2-3. – С. 94-95; 2. Скрипник М. «СВУ» // Більшовик України. – № 8. – К., 1930. – С. 11-24; 3. Любченко П. Українські націоналісти у боротьбі за реставрацію капіталізму // Більшовик України. — № 9-10. К., 1930. – С. 59-75; 4. Хвильовий М. Хто ще сидить на лаві підсудних // Харківський пролетар. – Харків, 1930. – 16 березня; 5. Лихолат А. Под ленинским знаменем дружбы народов. Единство действий трудящихся Украины и России в борьбе за победу и укрепление Советской власти. – М.: Наука, 1970. – 436 с.; 6. Українська РСР в період громадянської війни. 1917-1920 рр.: У 3 т. / Ред. кол.: Скаба А.Д. (голова) та ін. Т. 1. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1967. – 473 с.; 7. Українська РСР в період громадянської війни. 1917-1920 рр.: У 3 т. / Ред. кол.: Скаба А.Д. (голова) та ін. Т. 2. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1968. – 423 с.; 8. Українська РСР в період громадянської війни. 1917-1920 рр.: У 3 т. / Ред. кол.: Скаба А.Д. (голова) та ін. Т. 3. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1970. – 463 с.; 9. Великая Октябрьская социалистическая революция: энциклопедия / Под ред. П.А. Голуба, Ю.И. Кораблёва, М.И. Кузнецова, Ю.Ю. Фигатнера. – 3-е изд., доп. – М.: Советская энциклопедия, 1987. – 639 с.; 10. История гражданской войны в СССР 1917-1922. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1958.

- Т. 3. Упрочнення советской власти. Начало военной интервенции и гражданской войны. (ноябрь 1917 г. – март 1919). – 680 с.; 11. Непролетарские партии России: Урок истории / Ред. кол.: К.В. Гусев и др., Под общ. ред. И.И. Минца. – М.: Мысль, 1984. – 566 с.; 12. История украинской советской литературы. – К.: Наукова думка, 1965; 13. Новиченко Л. Избранные работы: в двух томах. – Т. 1. – М.: Художественная литература, 1985; 14. Берков П.Н. История советского библиофильства (1917-1967). – М.: Книга, 1971; 15. Винниченко В. Відродження нації (Історія української революції марець 1917 р. – грудень 1919 р.). – К.; Відень, 1920. – Ч. III. [Репринтне відтворення видання 1920 року. – К.: Вид-во політичної літератури України, 1990. – 542 с.]; 16. Шаповал М. Велика Революція і українська визвольна програма - Прага: Вільна спілка. – 1927 – 324 с.; 17. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр. – Нью-Йорк: Видавництво Чарторийських, 1969. – Т. 1. – 152 с.; 18. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр. – Нью-Йорк: Видавництво Чарторийських, 1969. – Т. 2. – 204 с.; 19. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр. – Нью-Йорк: Видавництво Чарторийських, 1969. – Т. 3. – 160 с.; 20. Дорошенко Д. Історія України, 1917-1923. В 2-х т. Т. I. Доба Центральної Ради. – К.: Темпора, 2002. – 320 с.; 21. Дорошенко Д. Історія України, 1917-1923. В 2-х т. Т. II. Українська Гетьманська Держава 1918 року. – К.: Темпора, 2002. – 352 с.; 22. Полонська-Василенко Н. Історія України. У 2-х т. – К.: Либідь, 1992. – Т. 2: Від середини XVII століття до 1923 року. – 608 с.; 23. Полонська-Василенко Н. Українська Академія Наук: Нарис історії. Частина I (1918-1930). – Мюнхен: Інститут для вивчення історії та культури СРСР, 1955. – 151 с.; 24. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917-1921. – К.: Темпора, 2003. – 607 с.; 25. Млиновецький р. Нариси з історії національно-визвольних змагань (1917-1918). (Про що «історія мовчить»): В 2 т. – Торонто. – Т. 1. – 1970. – 568 с.; 26. Феденко П. Український рух у ХХ столітті. – Лондон: Наше слово, 1959. – 272 с.; 27. Margolin A. Ukraine and Policy of the Entente. – N.Y. – 1967. – 261 p.; 28. Margolin A. From a Political Dairy: Russia, the Ukraine and America, 1905-1945. – N.Y.: Columbia UP, 1946. – IX, 250 p.; 29. Павлушкова Н. Спілка Визволення України й Спілка Української Молоді (Спогади) // Спілка Визволення України й Спілка Української Молоді: Спогади, документи й матеріали про діяльність. Збірник 2. – Нью-Йорк-Мюнхен: Видання Спілки Визволення України, 1964. – С. 20-73; 30. Ратушний І. З народом і для народу! // Там само. – С. 131-147; 31. Крилов І. Освітньо-виховавчі ідеали СБУ // Там само. – С. 148-167; 32. Підкова С. Словами ворога // Там само. – С. 168-173.; 33. Кириєнко О. Трагедія Андрія Ніковського // Хрещатик. – К., 2004. – 18 лютого (№23); 34. Ніканорова О. Ніковський // Урядовий кур'єр. – К., 2000. – 24 червня (№114). – С. 8-9; 35. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX-XX ст. – К.: Генеза, 1996. – 360 с.; 36. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.; 37. Політична історія України ХХ століття: у 6 т. / Редкол.: І.Ф. Курас (голова) та ін. К.: Генеза, 2002-2003. Т. 2. Революція в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917-1920) / В.Ф. Солдатенко (кер.), В.Ф. Верстюк. – 2003. – 488 с.; 38. Українська революція і державність (1917-1920 рр.). / Авт. колектив Т.А. Бевз, Д.В. Веденєєв, І.Л. Гошуляк та ін. – К.: Парламентське видавництво, 1998. – 248 с.; 39. Литвин В. Україна: доба війн і революцій (1914-1920 рр.). – К.: Альтернативи, 2003. – 488 с.; 40. Україна крізь віки: в 15 т. / В.А. Смолій (ред.); НАН України, Інститут археології. – К.: Альтернативи, 1998. – Т. 10: Українські визвольні змагання 1917-1921 рр. / О.С. Рубльов, О.П. Реєнт. – 1999. – 319 с.; 41. Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис. – К.: Либідь, 1999. – 975 с.; 42. Енциклопедія українознавства: Словникова частина. – Париж - Нью-Йорк, 1966. – Т. 5; 43. Encyclopedia of Ukraine / Ed. by D.H. Struk. – Toronto-Buffalo-London: Univ. of Toronto press incorporated, 1993. Vol. 3: L-Pf. – 872 p.; 44. Українська загальна енциклопедія: Книга знання. У 3-ох томах / під гол. редакцією Івана Раковського. – Львів-Станіславів-Коломия: Видання кооперативи «Рідна школа». – б.р. – Т. 2 «З-Р». – 1311 с.; 45. Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / Редкол.: Л.В. Губерський (голова) та ін. – К.: Знання України, 2004. – Т. 2. – 812 с.; 46. Довідник з історії України: А-Я / За заг. ред. І. Підкови, р. Шуста. – К.: Генеза, 2001. – 1135 с.; 47. Українська мова: Енциклопедія / В.М. Русанівський (голова ред. кол.) та ін. – К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.; 48. Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник. – К., 1998. – 256 с.; 49. Веденєєв Д., Шевченко С. Комісар Києва, який став міністром УНР // Українські Соловки. – К.: ЕксОб, 2001. – С.127-133; 50. Історія Академії Наук України 1918-1923: Документи і матеріали / Упор. Шмельов В.Г. – К.: Наукова думка, 1993. – 376 с.; 51. Історія Національної Академії Наук України (1924-1929): Документи і матеріали. – К.: НБУВ, 1998.; 52. Любовець О. Українські партії і політичні альтернативи 1917-1920 років. – К., 2005. – 312 с.; 53. Стрілець В.В. Українська радикально-демократична партія: витоки, ідеологія, організація, діяльність (кінець XIX століття – 1939 рік). – К.: Київський університет, 2002. – 361 с.; 54. Стрілець В.В. Українська партія соціалістів-федералістів при владі (26 травня – 16 жовтня 1920 р.) // Київський національний університет ім. Т. Шевченка. Вісник. Історія. Випуски 59-60. К.: Київський університет, 2002. – С. 30-33; 55. Донченко С.П. Ліберальні партії України (1900-1919). Монографія. – Дніпродзержинськ, 2004. – 379 с.; 56. Танин-Львов А.А. Украинская Центральная Рада и Февральская революция: блок национальных партий и Временного Правительства // История национальных политических партий России / Материалы международной конференцию. Москва. 21-22 мая 1996 г. – М.: РОСПЕН, 1997. – С. 314-329; 57. Кульчицький С.В. Центральна Рада. Утворення УНР // Український історичний журнал. – К., 1992. – № 5. – С. 71-83; 58. Гошуляк І.Л. Проблема соборності українських земель у добу Центральної Ради // Український історичний журнал. – К., 1997. – № 3. – С. 26-41; 59. Стрельський Г.В. Українські дипломати доби національно-державного відродження (1917-1920): Біографічний довідник. – К.: Видавничий дім ДЕМІД, 2000. – 49 с.; 60. Табачник Д. Історія української дипломатії в особах. – К.: Либідь,

2004. – 638 с.; 61. Матвієнко В., Головченко В. Історія української дипломатії ХХ століття у постатях. Монографія. – К.: Київський університет, 2001. – 267 с.; 62. Матвієнко В.М. Українська дипломатія 1917-1921 років на теренах постімперської Росії: Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. – 373 с.; 63. Соловійова В.В. Українська дипломатія у країнах центральної Європи 1917-1920 рр. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2004. – 172с.; 64. Головченко В. Аргентина-Україна. 1921 р. // Україна дипломатична. Науковий щорічник. Випуск другий. – К., 2002. – С. 264-274; 65. Веденєєв Д., Гошуляк І. Дипломатична служба Української Народної Республіки доби Директорії // Пам'ять століть. – К., 1998. – № 1. – С. 73-86; 66. Осташко Т., Соловійова В. Матеріали нарад голів дипломатичних місій УНР за кордоном як джерело дослідження доби Директорії // Архіви України. – К., 2003. – № 4/6. – С. 88-98; 67. Єфремова Н. Конституційне законодавство в період Директорії // Вісник Львівського Університету. Серія Юридична. Вип. 36. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – С. 95-99; 68. Єфремова Н.В. Розвиток конституційного законодавства в Україні (1917-1920) // Дис... канд. юрид. наук. 12.00.01. – Одеса, 2002. – 256 с.; 69. Слюсаренко А., Томенко М. Історія Української Конституції. – К., 1997. – 464 с.; 70. Яневський Д. Маловідомі конституційні акти України 1917-1920 рр. // Історичний збірник: Історія, історіографія, джерелознавство (статті, розвідки, замітки, есе). – К.: Інтел, 1996. – С. 292-331; 71. Яневський Д. Маловідомі конституційні акти України 1917-1920 рр. // Історичні зошити. – К., 1991. – № 2. – 68 с.; 72. Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-і роки ХХ століття): Монографія. – К.: МП Леся, 2006. – 672 с.; 73. Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана. – К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 2001. – 640 с.; 74. Литвин С. Симон Петлюра у 1917-1926 роках. – К.: Аквілон-Прес, 2000. – 664 с.; 75. Миронець Н. «Теперішні листи колись будуть цінним матеріалом для історії...» (Листування Андрія Ніковського з Євгеном Чикаленком. 1917 рік) // Пам'ять століть. – 1997. – №5. – С. 24-43; 76. Миронець Н. «...Я мусів виступити проти Вас...» (До історії розриву стосунків між А.В. Ніковським та Є.Х. Чикаленком) // Український археографічний збірник. – К.; Нью-Йорк, 2004. – Вип.8/9. – С. 672-680; 77. Старовойтенко І. Епістолярний діалог Євгена Чикаленка з Андрієм Ніковським // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. Вип. 7. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2004. – С. 316-336; 78. Дунай П.О. Ідейно-естетичні засади літературно-критичної діяльності Андрія Ніковського // Дис... канд. філол. наук: 10.01.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2006. – 202 с.; 79. Дунай П. Андрій Ніковський у контексті доби: проблема митця й епохи: [До 120 річчя від дня народження] // Визвольний шлях. – К., 2005. – Кн. 9-10 (вересень-жовтень). – С. 122-139; 80. Середенко Ю. Документи особового фонду Андрія Ніковського як історичне джерело // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвід. зб. наук. праць. Вип. 7 / Редкол.: І.В. Боряк (голова), І.Б. Матяш (заст. голови) та ін. – К., 2005. – С. 176-184; 81. Середенко Ю. Джерела для дослідження видавничої діяльності А. Ніковського // Бібліотечний вісник. – 2006. – №2. – С. 35-40; 82. Середенко Ю. Джерела до вивчення біографії А. Ніковського // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. – Вип. 16. – К., 2006. – С. 448-457; 83. Середенко Ю. Андрій Ніковський у документальних свідченнях // Українознавство. – 2006. – № 4. – С. 114-120; 84. Середенко Ю.В. Творча спадщина А.В. Ніковського як джерело дослідження громадсько-політичного та культурного життя України першої третини ХХ ст. // Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. – К., 2008. – 20 с.; 85. Мукомела О. Ніковський Андрій Васильович // Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника. (Під ред. М. Романюка). Вип. 4. – Львів, 1997. – С. 191-196; 86. Андрій Ніковський // Історія української преси. Хрестоматія: навчальний посібник. / Упоряд., автор іст.-біогр. нарису та приміт. О.Г. Мукомела. – К.: Наша культура і наука, 2001. – С. 181-194; 87. Романюк М. Ніковський Андрій // Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника (Під ред. М. Романюка). Вип. 9. – Львів, 2002. – С. 360; 88. Романюк М. Оратаї журналістської ниви: Українські редактори, видавці, публіцисти: У 2 кн. – Львів, 2002. – Кн. 1. – 236 с.; 89. Видавнича справа та редагування в Україні: постаті і джерела (XIX - перша третина ХХ ст.): Н.В. Зелінська (ред.) – Львів, 2003. – 612 с.; 90. Крупський І.В. Національно-патріотична журналістика України. – Львів: В-во «Світ», 1995. – 184 с.; 91. Клименко І.В. Архіви Українських часописів кінця XIX – початку ХХ ст. в Інституті рукопису НБУ ім. Вернадського як джерело з історії редакційно-видавничої діяльності. Дис... канд. іст. наук. – К., 2003. – 224 с.; 92. Фіголь Н.М. Євген Чикаленко та газета «Рада» у формуванні мови преси на початку ХХ століття // Дис... канд. філол. наук: 10.01.08 / Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Ін-т журналістики. – К., 2006. – 205 с.; 93. Болдирев О. Одеська громада. – Одеса: Маяк, 1994. – 143 с.; 94. Джулинська З.І. Діяльність Одеської «Просвіти» на ниві пробудження національної свідомості народу // Україна: становлення незалежності. Всеукраїнська науково-методична конференція. Доклади і виступи. – Одеса, 1993. – С. 34-35; 95. Лисенко О.В. «Просвіти» Наддніпрянської України у дожовтневий період. – К., 1990. – 24 с.; 96. Ярещенко О.Т. Одеська «Просвіта»: історія, сучасність. – Одеса: Маяк, 1998. – 109 с.; 97. Самойлов Ф.О., Скрипник М.О., Ярещенко О.Т. Одеса на зламі століть (кінець XIX – початок ХХ ст.): Історико-краєзнавчий нарис. – Одеса: Маяк, 1998. – 232 с.; 98. Нарис історії «Просвіти» (за ред. І. Мельника). – Львів-Краків-Париж: «Просвіта», 1993. – 232с.; 99. «Просвіта»: історія та сучасність (1868-1998). – К., 1998. – 486 с.; 100. Фарина С.Я. Роль «Просвіт» в українському національно-культурному русі на початку ХХ століття. – Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – Кременчук, 1993. – 223 с.; 101. Лисенко О. В. «Просвіти» у суспільно-політичному і культурному житті Наддніпрянської України (1905-1916 рр.) // Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 1998. – 169 с.; 102. Малюта О.В. «Просвіта» у формуванні державницького потенціалу українського народу (друга половина

.....
XIX - перша чверть XX ст.) // Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 2005. – 319 с.; 103. Шевельов В. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941): Стан і статус. – Чернівці: Рута, 1998. – 208 с.; 104. Кубайчук В. Хронологія мовних подій в Україні. (Зовнішня історія української мови). – К., 2004. – 168 с.; 105. Крижановська О. Таємні організації в Україні. Масонський рух у XVIII – на початку XX ст. – К.: Акваілон прес, 1998. – 134 с.; 106. Крижановська О.О. Історія масонства в Україні: Інформаційно довідковий словник / В.Г. Сарбей (відп. ред.); НАН України, Ін-т історії України. – К., 1997. – 61 с.; 107. Крижановська О.О. Публіцистична та політична діяльність масонів України на початку XX ст. // Проблеми історії України XIX - початку XX ст. Випуск VI. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2003 р. – С. 92-104; 108. Шаповал Ю. Україна 20-50-х років: сторінки ненаписаної історії. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 64-81; 109. Балаболъченко А. «СВУ»: суд над переконаннями // Вітчизна. – К., 1989. – № 11. – С. 157-179; 110. Семенко Ю. Наталя Павлушкова. – Мюнхен-Львів: «Червона калина», 1999. – 256 с.; 111. Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce 1920-1939. Toruń, 2004. – 752 s.; 112. Bruski J.J. Petlurowcy. Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919-1924). – Kraków: Arcana, 2000. – 600 s.; 113. Mkrzecki W. Niemiecka interwencja militarna na Ukrainie w 1918 roku. – Warszawa: «DiG», 2000. – 330 s.

О.А. Коляструк

ПОВСЯКДЕННЯ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ЗА ДОБИ НЕПУ (ЗА ОПОВІДАнняМИ І ФЕЙЛЕТОНАМИ М. ЗОЩЕНКА)

1920-і рр. у свідомості пересічного українського історика зазвичай асоціюються з новою економічною політикою, політичною боротьбою в більшовицькій партії, з національним відродженням та українізацією. Вони справді були наповнені радикальними змінами в суспільно-політичній, соціально-економічній, культурно-національній сферах життя країни. Однак нерідко за характеристикою насиченої великими й важливими подіями історії поза нашим баченням і усвідомленням залишається звичайне щоденне життя суспільства. Натомість повсякдення так само є змістовною складовою історії, без бачення щоденних реалій, в яких відбувались події, перебігали процеси, стались факти й виявляли себе люди, без врахування цього так званого «історичного тла» картина відтворення минулого є неповною, відповідно, й розуміння його є не цілком адекватним.

Люди щодень виконують тисячі дій, не замислюючись над ними, не покликаючись до раціональних реакцій свідомості, не потребуючи спеціальних сторонніх рекомендацій чи застережень. Це «та сторона життя, в яку ми буваємо втягнутими, навіть не даючи собі звіту, – звичка чи навіть рутинна» (Ф.Бродель), занурення в неї цілком природне. Повсякденний простір – це повітря нашої історичності. Адже кожна людина, пересічний громадянин чи політичний діяч відбувається у щоденній практиці, в ній вона виявляє свою сутність, в ній вона соціалізується з усіма своїми знаннями, досвідом, здібностями і талантами. У повсякденному житті в такий спосіб відбувається апробація політичних ідей і програм, планів і проектів, задумів і мрій. З огляду на це, повсякденність – дійсно «смісловий універсум» (за А.Шюцом), крізь який можна зрозуміти людину, її суть та історію. З огляду на це, актуалізація тем повсякденного життя на сучасному етапі розвитку історичної науки є цілком виправданою й необхідною.

І в українській історіографії історія повсякденності дедалі набуває все більшого визнання, її проблематика цікавить дослідників різних історичних епох, соціальних груп і регіонів, поглиблюється осмислення її теорії та методології дослідження [1; 2; 3]. Початковому аналізу піддані також і окремі питання джерельного забезпечення історії повсякденності [4; 5].

Щоденна історія наче й не залишає слідів: вона не карбується у спеціальних указах чи законах, не фіксується у програмах і промовах, як політична й державна історія; не кристалізується матеріальними здобутками в економіці та культурними пам'ятниками. Вона існує завжди, як повітря, вона непомітно триває, як час.

Натомість, за законами історичної науки, повсякденність може бути відтвореною лише на документальних підставах. Повсякдення багатоліке і тому має множинність способів вираження. Проте лише на перший погляд воно не має суворої й незаперечної документалістики. Якщо розглядати повсякденність як форму перебігу людського життя, то, по суті, всякий людський документ (текстовий, речовий, аудіовізуальний) може бути залучений у дослідженні як залишок минулого і носій інформації про нього. З огляду на це, джерела з історії повсякденності невід'ємні від загальноісторичних документів, як і сама повсякденність невід'ємна від подієвої історії. Натомість поживність дослідника повсякдення не означає, так